

A politikus Dante és a korai kapitalizmus*

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.22311>

Dante halálának hétszázadik évfordulóján még mindig rejtélyesnek tűnik némileg, hogy miben áll vagy minek köszönhető költészetének és gondolkodásának nagysága, az a példátlan hatás, melyet művei évszázadokon átnyúlva a mai olvasóra is gyakorolnak. Mert hiszen művei élők, szerves részét alkotják a nemzeti kultúráknak, s ellentétben a múlt legtöbb klasszikusával, nemcsak filológusok, tudós kutatók, hanem hétköznapi, spontán, „naiv” olvasók is olvassák őket. *A Biblia* után *Az Isteni színjáték* a legtöbb nyelvre lefordított szöveg, s manapság sincs olyan év, hogy valamelyik nyelven ne jelenjen meg egy újabb fordítása. Így van ez mifelénk is: Babits Mihály fordítása után, mellyel sokáig senki sem mert versenyre kelni, néhány éve megjelent Baranyi Ferenc és Simon Gyula fordítása, kisvártatva pedig Nádasdy Ádámé, mely azóta igazi bestseller lett.

A mondottakra természetesen számos kommentátor próbált magyarázatot adni különféle esztétikai, irodalomtörténeti, vallási vagy általános szellemtörténeti tényezőkre, illetve pszichológiai megfontolásokra hivatkozva, s a felkínált magyarázatok, legalábbis részlegesen, sokszor el is fogadhatók.

Ehelyütt én csak azokra a szövegen kívüli, külső tényekre és körülményekre szeretnék emlékeztetni, amelyek Dante műveinek történeti kontextusául szolgálnak. Nyilvánvaló, hogy az efféle tényezőkre történő hivatkozás szintén nem kínál magyarázatot a dantei mű nagyságára és hosszútávú hatására, sőt mi több, 21. századi időszerűségére, de úgy vélem, nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megvilágítsa ezek *lehetőségfeltételét*.

Umberto Eco egyszer azt mondta, hogy „nem lehetséges nagy bolgár költő”. Később persze kijavította magát, mondván, hogy nem a bolgárok költői képességeinek esetleg korlátozott voltára utalt lekicsinylő módon, hanem arra, hogy távol a világot formáló konfliktusoktól, a változást és átalakulást kiváltó központi erők harcától, nem lehetséges jelentős és általánosan érvényes költői alkotásokat létrehozni.

* Az írás eredeti megjelenési helye: <https://merce.hu/2021/10/02/a-politikus-dante-es-a-korai-kapitalizmus/> (szerk.).

Ami mármost Dantét illeti, ő igazán nem panaszkodhatott, hiszen benne élt az élet sűrűjében, tevékeny szemlélője, sőt résztvevője volt a kora fő világpolitikai kérdése körül folyó konfliktusnak, a császárság és a pápaság harcának, melybe akkoriban egy harmadik új erő, a felemelkedő francia nemzeti királyság is bekapcsolódott. A küzdelemnek, mely Nyugat- és Észak-Európa jelentős részeire kiterjedt, Itália volt a fő színtere, ezen belül pedig, főleg Észak-Itáliában, minden *comunét*, azaz minden városállamot áthatott. Egyrészt harcban álltak egymással a császárpárti („ghibellin”) és a pápaságpárti („guelf”) városok, másrészt ugyanez az ellentét az egyes városokon belül hasonlóan elkeseredett összecsapásokat gerjesztett. A polgárok egyes frakciói, előbb a guelfek és a ghibellinek, majd a fehér guelfek és a fekete guelfek közötti harc különösen élesen tombolt Firenzében, Dante szülővárosában, mely a 13. és a 14. század legnagyobb gazdasági hatalmának számított, hiszen bank- és kereskedelmi hálózatai átszöttek egész Európát, s mérhetetlen gazdagságot halmozott fel.

Dante a fehér guelfek oldalán (akik jobban hajlottak a ghibellinek felé) elkötelezetten részt vett a városát őrlő küzdelmekben, s az 1300-as évben az ő színeikben a város politikai vezető szervének (a priorok testületének) is tagja volt. Ettől fogva mindvégig a politikai és erkölcsi elkötelezettség parancsa határozta meg cselekedeteit és morális ítélezéseit, olyannyira, hogy ez még a pokol felosztásában is kifejezésre jut. Ahogy a *Pokol* III. énekében olvashatjuk, a lelkeket, akik nem mertek állást foglalni, s „kik életükben nem csináltak se aljasat, se jót”, megvetés sújtja, helyük a pokol előterében van, mert még a pokol sem fogadja be őket:

Emléküket nem őrzi a világ,
se kegyre nem méltók, se büntetésre.
Ne is beszéljünk róluk; lépj tovább.
(*Pokol* III. 49–51.)¹

Firenzei politikai szerepének (egyben fiatalkori költészetének és rendszeres filozófiai stúdiumainak) a száműzetés vetett véget, miközben a száműzetés első éveiben pártjával és száműzött párttársaival is szakított.

Ennek ellenére a magányos, politikailag izolált Dantéból nem hunyt ki a politikai szenvedély, de átadta helyét egy magasabb szintű elköteleződésnek: a legjobb politikai berendezkedésre irányuló intellektuális kutatásnak, melynek egyik gyümölcse maga az *Isteni színjáték* volt. Amikor azonban VII. Lajos német király Itáliába érkezésével, aki császárrá koronázását kívánta elérni, újra lehetőség nyílt közvetlen politikai cselekvésre, nagyhatású leveleket intézett Itália uraihoz, s harcosan kiállt a császárság ügye mellett.

¹ Az *Isteni színjáték*ból vett idézeteket Nádasdy Ádám fordításában közlöm.

Elméleti reflexiói során a költő arra az eredményre jutott, hogy az emberek *földi boldogságát* egyedül az egyetemes monarchia képes biztosítani, mely a császár vezetésével féken tartja a királyságokat, megteremti az emberek együttműködésének feltételeit a jó érdekében, s garantálja a világbékét. A földi boldogság teljesen *legitím* cél, melyet a császár vezetésével érünk el a filozófiai tanításokra támaszkodva. De az embereknek van egy másik céljuk is, az *égi boldogság*, mely viszont kizárólag a pápa kompetenciájába tartozik, s csakis a pápa vezetésével érhető el a kinyilatkoztatás alapján.

Ez a kettős boldogság, illetve a kettős cél elmélete, melyet Dante legteljesebben, sokoldalú történeti és logikai érvek segítségével, *Az egyeduralom* (*De Monarchia*) című politikai, vagy inkább politikai filozófiai művében fejtett ki. A két boldogság, a földi és az égi célok egymástól való világos elhatárolása egyértelműen a császári hatalom önálló voltának, a pápai hatalomtól való függetlenségének elméleti igazolását szolgálja, de úgy is kifejezhetjük magunkat, hogy Dante itt egyáltalán a politika autonóm dimenzióját alapozza meg. Ily módon nagy kortársa, Padovai Marsilius mellett a modern politikai filozófia egyik előfutárává vált.

Dante politikai tapasztalatai és politikaelméleti reflexiói nem választhatók el korának viharos hatalmi átrendeződéseitől és nem kevésbé viharos társadalmi átalakulásaitól. Valójában az első olyan történeti korszak az ő kora, melyben egy nemzedék élettartamán belül érzékelhetővé, szinte szabad szemmel láthatóvá váltak a gazdasági-társadalmi átalakulások, így az egyes társadalmi csoportok, rétegek, osztályok egymáshoz viszonyított helyének elmozdulása a munkamegosztás és a tulajdonviszonyok hierarchiáján belül. A kortársak könnyen megfigyelhették, hogy új étoszú, új életmódokat teremtő, korábban ismeretlen foglalkozások és foglalkozási csoportok léptek színre, melyek kikövetelték a gazdagság újraelosztását, egy-egy városon, területen, politikai egységen belül a vagyoni struktúra radikális átrendezését.

Ennek a mélyreható változássorozatnak, vagy mondjuk úgy, fejlődésnek, a motorja a kereskedelem volt, de még inkább a bank vadonatúj találmánya, melyet – Firenzével a középpontban – éppen a gyorsan növekvő kereskedelem igényei hívtak életre. Véletlenszerű életrajzi ténynek látszik, mégsem mellékes körülmény, hogy Dante apja pénzkölcsönzéssel és kamatszedéssel foglalkozott, Beatrice pedig egy bankárnak volt a lánya, aki maga is egy nagy bankárcsalád tagja volt.

Az Isteni színjáték ennek a kornak, de még inkább az ebben a korban bekövetkező hatalmas gazdasági és erkölcsi változásoknak a képe, mely híven tükrözi az *újítások* és *újdonosságok* által kiváltott sokkot a kortársakban. A költeményt természetesen sok más értelmezési kulcs segítségével is lehet olvasni, sőt, a recepció-történet tanúsága szerint többnyire valóban más értelmezési kulcsok segítségével olvasták és olvassák, megértéséhez mégis nélkülözhetetlen, hogy felismerjük a homológiát az *Isteni színjáték* világa és a nyugat-európai, illetve észak-italiai középkor világa között. Ez „strukturális homológia”, vagyis a két

világ, a földi világ és a dantei túlvilág felépítését meghatározó elvek megfelelését jelenti.

Hadd vessem közbe: azért fogalmazhatunk így, azért használhatjuk az előbbi fogalmakat, mert Dante kivételes módon egy teljes és sokrétű, minden részletében éles konturokkal megrajzolt, vizuálisan látható és fogalmakkal leírható *világot* („lehetséges világot”) épített fel, mely párhuzamba állítható más világokkal.

De vajon mi is ennek a hatalmas gazdasági és erkölcsi változásokat, újításokat és újdonságokat magával hozó kornak a lényege, melynek képe az *Isteni színjáték*? Rövid válaszuk az, hogy a kor a korai kapitalizmus kora. Drámaian, de korántsem eltúlozva, azt mondhatjuk, hogy a költő a kapitalizmus és egyben a modern kor születésének a pillanatát ragadta meg.

Dante mint a költemény szerzője és Dante mint a költemény főszereplője, vagyis mint a poklot, a purgatóriumot és a paradicsomot bejáró túlvilági vándor: rossz szemmel nézi, és rendkívül negatívan ítéli meg a születő új világot. Fel-tűnő például, hogy mennyit foglalkozik az uzsora kérdésével, mely akkoriban nem a mértéktelen kamatszedést jelentette, hanem egyszerűen a kamatszedést, minden banki művelet nélkülözhetetlen elemét. Az egyház teológiai alapokon elítélte, miközben maga is rászorult a bankárokra, akik nélkül a kor gazdaságát éltető (főleg távolsági) kereskedelmi kapcsolatok már eleve elképzelhetetlenek lettek volna. A kamatszedést maga Dante is elítélte arra az évrre támaszkodva, hogy a belőle származó haszon természetellenes:

A Természetből s a munkálkodásból
(idézd föl a Genézis elejét!),
e kettőből kell élnünk, s gyarapodnunk;
ám a kamatszedő más útra lép:
a Természetet s annak követőjét,
a Munkát lenézi, s más hasznot áhít.
(*Pokol* XI. 106–111.)

Az érv erős és hatásos (jusson eszünkbe minden szocializmus alapelve: „minden érték forrása az emberi munka”!). De az alátámasztani kívánt tétel ebben az összefüggésben retrográd, sőt, mondhatnánk, reakciós, hiszen nyilvánvalóan szemben áll a kor valóságával és jövőbe mutató tendenciáival.

Létezik tehát egy „reakciós Dante”, ahogyan erre Edoardo Sanguineti, egy nagy huszadik századi olasz költő és Dante-komentátor rámutatott. Ez a képzet – vagyis a jelen kárhóztatásának összekapcsolása a múlt idealizálásával – számos esetben is ismétlődik. Így több helyen látjuk, hogy az utazó Dante túlvilági beszélgető társaival a régi korok romlatlan nemességét idézi nosztalgikus szavakkal, s a „jött-ment betelepülőket”, a gyorsan meggazdagodott „új embereket” („újgazdagokat”) teszi felelőssé a világ jelenlegi bűnös állapotáért:

Mindig a beözönlők tömege
löki a várost a romlás felé
(*Pokol* XVI. 67–68).

Persze a „reakciós Dante” figurája korántsem egyértelmű. Az általa megrajzolt korrajzban nem lehet elválasztani egymástól a szándékolt retrográd mondani-valót és az érvekben rejlő igazságot. Így korrajzát átszövik az ellentmondások. Ennek alighanem az a legjobb értelmezése, hogy változásokkal és átalakulásokkal terhes korát Dante mindent magába foglaló költői realizmusa a maga ellentmondásaiban láttatja.

Így tehát Dante volt a kialakuló kapitalizmus első értő tanúja és a kapitalizmus első kritikusa.